

Doç. Dr.
Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kardascanser@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8557-8706>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 25/11/2020 05/12/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.831327>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Muş Merkez Türküleri Üzerine Bir İnceleme

A Research on Folk Songs of Central Muş

Öz

Konu sınırlı olmaksızın bir ezgiyle söylenen şiirlerin tamamına türkü denmektedir. Türkü halk edebiyatı şiirlerinden şekil ve içerikten ziyade ezgi yönüyle ayrılmaktadır. Halk kültürünün yaşayan önemli ürünlerinden olan türküler, halk arasında hem en yaygın şekilde icra edilen hem de en hızlı dönüşümü yaşayan sözlü kültür ürünlerinden biridir. Türküler icra edildikleri bölgenin kültürel pek çok özelliğini bünyelerinde barındırır. Türkülerde yerel ifadelerin kullanımı ile coğrafi motiflerin yoğunluğu yörede yaşayan halkın o coğrafyayla kurdukları bağın derecesi hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Çalışmamızda farklı zamanlarda derlenen ve Songül Karahasanoğlu'nun "Muş Türküleri ve Oyun Havaları" adıyla bir araya getirip notaya döktüğü türkülerin yer aldığı eser esas alınmıştır. Türkülerde bulunan yer adları, kişi adları, hayvan ve bitki adlarıyla Ermenilerle ilgili motifler ve türkülerde yer alan Kürtçe ifadeler tespit edilerek çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. İncelemede Muş türkülerinde bulunan kültürel değerler dikkate alındığında kolaylıkla Muş'un iklimi, üretim tüketim ilişkileri ile demografik yapısı hakkında fikir sahibi olunmaktadır. Muş türkülerinde tespit edilen diğer bir unsur da kültürel hafıza bakımından döneme göre yaşanan çeşitli değişimlerdir.

Anahtar sözcükler: Türkü, Muş türküleri, Yerel kavramlar, Coğrafi motifler, Kültür

Abstract

All poems sung with a melody are called folk songs regardless of their topic. Folk songs differ from folk literature poems in terms of melody rather than form and content. Folk songs, one of the most important living products of folk culture, are one of both the most widely performed and most rapidly transformed oral culture products. Folk songs contain many cultural features of the region where they are performed. The use of local expressions and the density of geographical motifs in folk songs provide us with an idea about the degree of the connection the local people have established with that geography.

ATIF: KARDAŞ Canser, "Muş Merkez Türküleri Üzerine Bir İnceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4 (Aralık 2020), s. (1385-1395)

CITE: KARDAŞ Canser, "A Research on Folk Songs of Central Muş", *Journal of History and Future*, 6/4 (December 2020), pp. (1385-1395)

Our study is based on the work including folk songs which were compiled at different times, were brought together and notated under the name of “Folk Songs and Folk Dance Music Types of Muş” by Songül Karahasanoğlu. Through some place names, names of people, animal and plant names in folk songs, motifs about Armenians were found out and also some Kurdish expressions were determined in those folk songs and hence various evaluations were made. In the research, considering the cultural values found in Muş folk songs, one can easily have an idea about the climate, production-consumption relations and demographic structure of Muş. Another factor detected in Muş folk songs is the various changes in cultural memory in parallel with the period.

Keywords: Folk song, Folk songs of Muş, Local Concepts, Geographical motifs, Culture

Giriş

Türkiye’de ezgili olarak söylenen her türlü sözlü ürün halk arasında genellikle “türkü” olarak adlandırılmaktadır. Türk halk müziğinin sözlü kısmını oluşturan türkülerin tanım, tür, şekil ve kaynağıyla ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Türkü tanımları çoğunlukla birbirlerini tamamlar niteliktedir.

Boratav, türküyü “düzenleyicisi bilinmeyen halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun biçiminde olsun değişikliklere uğrayabilen ve her zaman bir ezgiye koşulmuş olarak söylenen şiirler” şeklinde tanımlamaktadır¹. Aça da bu açıklamaya uygun olarak türkülerin belli bir nazım biçimine sahip olmayan hece ölçüsüyle meydana getirilmiş anonim ürünler olduğunu belirtmekte ve sözlü geleneği yaratan ve yaşatan halk için her türlü sözlü şiir “türkü”dür demektedir². Türküler sadece anonim değildir. Anonim türkülerin yanında ferdi olan kendi dönemlerini aşan Karacaoğlan, Gevheri, Âşık Ömer gibi büyük âşıkların türküleri de anonimleşmeden günümüze ulaşmıştır.

Kendisinden önce yapılan çok sayıda tanımı da dikkate alan Yakıcı türküyü şu şekilde tanımlamıştır³:

“Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genelde ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendisine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere denir.”

Türkü kavramının kaynağıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Günümüzde kabul edilen en yaygın ve üzerinde uzlaşılan görüşe bakıldığında “türkü” kavramının kaynağı “Türk” sözcüğü olduğuyla ilgili görüştür⁴. Şemseddin Sami, Fuat Köprülü, Ahmet Talat Onay, Şükrü Elçin,

- 1 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Ankara, 2013, Bilgesu Yayınları, 171.
- 2 Mehmet Aça, “Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi”, *Başlangıçtan Günümüze Tür ve Şekil Bilgisi*, (Edt. Mehmet Aça, Haluk Gökalp, İsa Kocakaplan), Ankara, 2012, Kesit Yayınları, 552.
- 3 Ali Yakıcı, *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara, 2007, Akçağ Yayınları, 44.
- 4 M. Öcal Oğuz, *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*. Ankara, Akçağ Yayınları, 2001; Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri*, İzmir, 2013; Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999; Melih Duygulu, *Türk Halk Müziği Sözlüğü*, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2014.

Selahaddin Beki vb. araştırmacıların bu görüşte birleştiklerini belirtmektedir⁵. Buna göre “Türk’e has” anlamına gelen “Türk” sözcününün sonuna nispet “î”si denilen “-î” ilgi ekinin getirilmesiyle “Türkî” kavramı oluşturulmuş ve zamanla “Türkü” kavramına dönüştüğü şeklindedir. Duygulu, “Türkü” sözcüğünün anadili Türkçe olmayan topluluklarda da kendi dillerindeki ezgilerin adlandırılmasında sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir⁶.

Türküler sözlü kültür ürünlerinin en yaygınları arasındadır. İcra edildikleri ilk dönemlerinde tamamen ferdi olan eserler mekân değiştirerek ve zamanla anonimleşirler. Türküler bazen bireysel ya da toplumsal bir olay sonucunda bazen de herhangi bir özlemi dile getirmek için söylenirler. Halkta yaşanmışlıkları ve özlemleri dile getirme özelliklerinden dolayı halkın hafızasında kolaylıkla yer edinmekte ve sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Türküler bu yönüyle hafıza taşıyıcısı görevi de görmektedirler.

Sözlü kültür ürünlerinin neredeyse tamamında adaptasyon yoluyla bir mekâna bağlandığı bu yolla da sonraki kuşaklara aktarılmasından da çeşitli kolaylıklar sağladığı bilinmektedir. Bazı türküler ise bir bölgeden başka bölgeye geçişlerde farklı şekillerde değişime uğrayabilmektedir. Bu değişim ezgi, yapı veya içerik açısından yaşanabilmektedir. Uğurlu, ezgisi oyun havasına yatkın bir türkünün, başlangıçta kahramanlık türküsi ya da ağıt gibi herhangi bir şiir olsa dahi oyun havasına dönebildiğini belirtmektedir⁷. Günlük hayatta bu gibi türkülerle çokça karşılaşmaktadır. Kimi zaman bir ağıt edasıyla dinlediğimiz bir türkü başka bir icracı tarafından oyun havasıyla icra edebilmektedir ve dinleyiciler de bu duruma itiraz etmeden bunu dinleyebilmektedirler.

Türkülerde yaşanan bu değişim kimi araştırmacılar tarafından bozulma olarak değerlendirilmektedir. Özellikle zamandan kaynaklı değişime uğrayan kelimelerin farklı telaffuzu, anlamlarının tam bilinmemesi sonucunda yanlış ifade etmeye ek olarak kötü ses kayıtları yazıya veya notaya aktarılırken oluşan yanlış anlaşılmalarda türküde verilen mesajın da yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır⁸. Bu tür değişiklikler kısmen bozulma olarak değerlendirilebilir ancak anlam değişikliğine yol açacak yeni kelimelerin seçimi türküye yeni anlam ve imgeler katıyorsa değişiklik bilinçli yapılmış anlamına gelmektedir. Bu durum için “bozulma” ifadesi yerine “dönüşüm” ifadesinin kullanımı daha doğru olacaktır.

Türkülerin kendilerine has bir şekilleri yoktur. Konu sınırlaması yapılamadığından tür açısından da bir değerlendirme yapmak güçtür. Oğuz, türkü tür ve şekil açısından bir değerlendirmeye tabi tutulacaksa “ezgi ağırlıklı bir tür” olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁹.

Coğrafi şartlar, insanların kültürel yapıları ile sosyal yaşantılarını etkilemekte ve dolaylı olarak da davranışlarına yön vermektedir. Uğur, türkülerin ortaya çıktıkları coğrafi ortamın fiziki ve beşeri faktörlerinden etkilendiğini belirtmektedir¹⁰. Bu açıdan Muş türkülerine bakıldığında Muş merkezin fiziki şartları ile geçmişten günümüze değişen beşeri faktörler kolaylıkla görülmektedir.

Türküler coğrafi özellikler, sosyo-kültürel yapı, hayvan türleri, yer adları, bitkiler, insan adları,

5 Nurer Uğurlu, *Folklor ve Etnografya Halk Türkülerimiz*. İstanbul, 2009, Örgün yayınevi; Ali Yakıcı, *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara, 2007, Akçağ Yayınları, 53-58.

6 Duygulu, a.g.e. 436.

7 Uğurlu, 2009, a.g.e. 156.

8 Halil Atılğan, *Türkülerin İsyamı*, Ankara, 2003, Akçağ Yayınları, 21.

9 Oğuz, a.g.e. 19.

10 Abdullah Uğur, “Müzik Coğrafyası: Türkülerdeki Coğrafya”, *Bilig*, Yaz 2015, S. 74. s. 240.

yerel ifadeler, ağız özellikleri gibi ilgili yörenin birçok yönüyle tanınmasına katkı sağlamaktadır. Türkülerin sözleri içerisinde yer alan sembol ve öğeler yörenin, bölgenin ya da ülkenin kültürel değerleri hakkında önemli ölçüde bilgi vermektedir. Muş özeline bakıldığında farklı dönemlerde yapılan türkü derlemeleri esas alındığında bazı derlemelerde ağız özellikleri korunmuş bazılarında ise bunlara müdahale edilerek orijinalliği bozulmasına sebep olmuştur. Ağız özellikleri korunan türkülerde ağız çalışmalarında önemli veriler elde edilebilmektedir.

Muş türküleri üzerine çalışmaları bulunan Karahasanoğlu, Muş merkez ile ilçeleri olan Malazgirt, Bulanık ve Varto arasında folklorik değerler bakımında farklılıklar olduğunu belirterek sadece merkezi ele almıştır¹¹. İlk defa 1944 yılında yapılan ilk derlemeler de dâhil daha sonra yapılan derlemelerin tamamı sadece Muş merkezde yapılmıştır. Bunda temel etken Bulanık merkez ve bir kısım köyde yaşayan Terekemeler dışında kalan yerleşim yerlerinin büyük bir kısmında baskın olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi olmak üzere Zazaca ve Arapça çok az da olsa Çerkezce'nin de kullanılması araştırmacıları/derlemecileri buna itmiş olmalıdır. Çalışmada Muş merkez türkülerinde kullanılan yer, bitki, hayvan, erkek ve kadın adları, Ermenilere ait motifler ve Kürtçe ifadeler tespit edilerek çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Sözü edilen motiflerden türkülerde geçen motif sayısı dikkate alınmamış sadece birer örnek verilmekle yetinilmiştir. Türkülerin ezgisi veya müzikalitesi hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

1. Muş Türküleri Üzerine İncelemeler

Çalışmada faydalanılan temel eser Songül Karahasanoğlu tarafından 2008 yılında hazırlanan “*Muş Türküleri ve Oyun Havaları*” adlı geniş kapsamlı çalışmasıdır. Eser, Ankara Devlet Konservatuarı, Saffet Türker, HAGEM, TRT, Cemil Demirsipahi, Salih San ve Ahmet Caferoğlu'nun farklı tarihlerde derledikleri sözlü-sözsüz ezgilerinden oluşmaktadır. Karahasanoğlu'nun eserinde yer alan türküler incelenmiş ve içeriklerinden farklı örnekler seçilerek çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Muş Türküleri üzerine yukarıda sözü edilen çalışma dışında yine Songül Karahasanoğlu tarafından “*Muş Yöresi Türküleri*” başlıklı kitap bölümü çalışması bulunmaktadır. 2019 yılında düzenlenen “Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu”na Feyzan Göher Vural tarafından Göstergibilimsel açıdan “*Muş Türkülerinde Motifsel Nitelik Taşıyan Çiçek, Hayvan, Renk Adları ile Kıyafet ve Aksesuarları*” başlıklı çalışma sunulmuştur¹². Aynı sempozyumda Seyit Battal Uğurlu “*Muş Türkülerinde Toplumsal Hayat*”¹³; Erhan Akın ve Rezan Karakaş'ın birlikte hazırladıkları “*Muş Türkülerinde Söz Varlığı ve Buna Halkbilimsel Yaklaşım*”¹⁴ başlıklı bildiriler de sunulmuştur.

11 Songül Karahasanoğlu, *Muş Türküleri ve Oyun Havaları*, İstanbul, 2008, Yalın Yayıncılık.

12 Feyza Göher Vural, *Muş Türkülerinde Motifsel Nitelik Taşıyan Çiçek, Hayvan, Renk Adları ile Kıyafet ve Aksesuarlar. Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2019, AKM Yayınları.

13 Seyit Battal Uğurlu, *Muş Türkülerinde Toplumsal Hayat. Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2019, AKM Yayınları.

14 Erhan Akın- Rezan Karakaş, *Muş Türkülerinde Söz Varlığı ve Buna Halkbilimsel Bir Bakış. Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2019, AKM Yayınları.

1.1. Yerel Motifler

Mirzaoğlu, türkülerin “Aynı sosyal gruba mensup kişiler arasında bir birlik duygusu yaratarak, grup kimliğinin oluşmasında ve ifadesinde bu kimliğin farklı gruplar içinde açıkça sergilenmesinde önemli bir geleneksel ve sanatsal dışavurum yoludur.” şeklinde bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir¹⁵. Muş türkülerinde bu işlev Muşluların ifadesiyle “Öz Muşlı” kimliğinin oluşmasında önemli katkı sağlayan sözlü kültür ürünlerinin başında gelmektedir. Yine Mirzaoğlu, türkülerin başka önemli işlevlerinden birinin dinleyicilerin yurtlarına ve mensup oldukları toplumlara karşı besledikleri duyguları kuvvetlendirerek bir güvenlik duygusu oluşturduğunu belirtmektedir¹⁶. Muş merkez türkülerini icra edenlerin önemli bir kısmının yerli ailelerden oluşması ve onları bir araya getirmede de katkı sağlaması bunu ispatlar niteliktedir. Ancak kırdan kente yaşanan yoğun göç türkülerin de içerik ve sözlerinde değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır. Muş merkez yerlileri türkülerini farklı icra etseler de türküler karma bir yapıya dönüşmüştür. Son zamanlarda klasik edebiyattaki mülemma tarzına benzetilebilecek iki veya daha fazla dilli türküler seslendirilmektedir. Akıma dönüşen “x -şehir- için çal” başlıklı çalışmalar, ilgili yöreye ait türkülerin görüntüler eşliğinde söylendiği kliplerle beğeniye sunulmaktadır. “Muş İçin Çal” başlıklı klipte de Muş türkülerini ve yine Muş’a ait Kütçe parçalar karışık ve parçalar halinde hazırlanarak beğeniye sunulmuştur¹⁷. Bu klip aslında Muş’ta türkü icralarının bir yansıması olarak düşünülebilir. Çünkü Muş’ta bir mekânda türküler icra edilirken mutlaka yakın ezgili Kürtçe müzikler de icra edilmektedir.

Çok kültürlü mekânlarda kültür alışverişinin yaşanması olağandır. Bu alışveriş maddi ve manevi kültürel ürünlerin tamamında kendini hissettirir. Karahasanoğlu, “Muş merkez ve kırsalında Türklerin dışında çoğunlukla Kurmanç ve Zaza Kürtler, Araplar, Kafkaslardan göçmüş topluluklar, mıtırplar (poşalar) ve geçmişte Ermeniler yaşamışlardır.”¹⁸ demektedir ve şehrin çok kültürlülüğüne atıfta bulunmaktadır. İlk dönem derlemelerinden sonra yapılan derlemelere bakıldığında Muş türkülerinde çok sayıda Kürtçe motifin türkülerde yer aldığı görülmekte ve bu etkileşimin ne derece yüksek olduğu daha net anlaşılmaktadır¹⁹. Balkılıç, Erken Cumhuriyet Döneminde yapılan türkü derlemelerinde müdahale edildiğini söyleyip Mehmet Bayrak’tan çeşitli örnekler vererek görüşünü desteklemiştir.²⁰

15 Gülay Mirzaoğlu, Türkülerin İşlevleri ve Zeybek Türküleri. *Halk Türküleri*. Ankara, 2015, Akçağ Yayınları, 18.

16 Mirzaoğlu, a.g.e. 15.

17 Muş İçin Çal <https://www.youtube.com/watch?v=4S0BSs5jgg0> (E.T. 02.10.2020).

18 Songül Karahasanoğlu, Muş Yöresi Türküleri, *Burası Muş’tur*, (Edt. Ercan Çağlayan), İstanbul, 2019, Pınar Yayıncılık, 382.

19 Özgür Balkılıç, *Temiz ve Soylu Türküler Söyleyelim* adlı eserinde Erken Cumhuriyet Döneminde “Türküler derlemeler sırasında ya da tekrar yapılandırılırken hem melodik hem de lirik yapısı itibarıyla çeşitli işlemlerden geçirildi” (168) demektedir. Yine aynı eserde “Erken Cumhuriyet Döneminde farklı lehçeler veya dillerle yazılmış türküler görmezden gelinmiş ya da homojen ve standart bir dil yaratmak adına dilin biçimine müdahale edilmişti.” (124) şeklinde türkülere yapılan bir müdahale olduğu ve doğal dönüşümün olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla derlenen ilk dönem türkülerinde Türkçe dışında diğer dillerle ilgili herhangi bir motifin bulunmaması veya kalan az sayıdaki motifin de yerine eklenecek benzer bir şey bulunamayışı ile ilgili olduğunu ve türkünün doğal haline müdahale edildiğini iddia etmektedir.

20 Özgür Balkılıç, *Temiz ve Soylu Türküler Söyleyelim*, 2015, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 129-170.

Aynı coğrafi alanlarda yaşayan topluluklar günlük iletişim dilinin kullanımını farklı olsa bile müzik kültürü arasında benzerlik görülmektedir. Üretim ve tüketim ilişkilerinin benzer olması ve yaşam koşullarının birbiriyle örtüşmesi benzer müzik üretiminin ötesinde karma bir müziğin oluşmasına da yol açabilmektedir. Bu özellik Muş merkez türkülerinde kolaylıkla görülebilmektedir. 1944 yılında yapılan derlemelerde Ermenilerle ilgili motifler yoğunken sonraki yıllarda yapılan derlemelerde Ermenilerle ilgili motifler gittikçe azalmış ve günümüzde üretilen yeni türkülerde neredeyse yok denilecek düzeye gerilemiştir. Aynı şekilde değerlendirildiğinde ilk derlemeler dışında kalan türkülerde yer alan pek çok Kürtçe motifi yerini koruduğu ve gittikçe arttığı öyle ki farklı türkülerde doğrudan Kürtçe ifadeler yer verildiği aşağıda gösterilen örneklerde kolaylıkla görülebilmektedir.

Ermenilerle ilgili izler daha çok ilk derlemelerde karşılaşılmaktadır. Luso, Pottig, Ahçık gibi isimler çok sayıda türkülerde karşımıza çıkmaktadır. Bu isimler Ermenilerin kullandığı veya onlarla ilgili konuşmalarda sıklıkla kullanılan isimlerdir.

Luso Döger degirmi (112)

Pottiginde girmi (112)

Ah Ahçığın öpişi (79)

Ahçig(k) ismi Ermeni genç kızları için Müslümanların kullandığı genel bir isimdir. Çok sayıda türkülerde Ahçig isminin geçmesi Ermenilerle ilgili anıların hafızalardan henüz silinmediğini veya yakın tarihe kadar canlı olarak yaşadığını göstermektedir. Ahçik isminin yoğun olmasının diğer bir nedeni de Müslüman ve Hristiyanların evlenmelerine mümkün olduğunca izin verilmemesidir. Bu durumun da aşk hikâyeleri ve türkülerinin oluşmasında önemli katkılar sunduğu bilinmektedir. Yöre insanının özellikle 50 yaş ve üstü kişilerin hafızalarındaki bu anılar günlük hayatta sözlü kültürde farklı şekillerde yer almaktadır. Ancak yeni neslin hafızalarında bunların yer almadığı ve unutulmaya doğru gittiği gerçeğini de unutmamak gerekir. Ermenilerle ilgili motiflerden artık kullanımı nadiren de olsa Ahçık ismi dışındaki diğer unsurların unutulduğu ve yeni türkülerde bunlara yer verilmediği görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bir arada yaşama kültürünün bir sonucu olarak türkülerde çok sayıda Kürtçe ifade yer almaktadır. Türkülerde geçen *mendo lolo, him hime torevan, havar ley ley, dello can, lorke ve delloy loy* gibi ifadeler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Sözsüz ezgilere bakıldığında özellikle HAGEM'in kayıt altına aldığı Ağırbar, Botani, Dendıkbade, Gerandi, Keçike, Koçeri, Mendo, Nare(y), Papuri, Pericani, Senik, Şemami, Yalkuşte²¹ gibi ezgi adlandırmaları büyük çoğunlukla Kürtçedir.

Bizim dağın başını mendololo mendolo

Kırdık yürek taşını mendo can(192)

Evlere karşı gülleri him hime torevan, le delale torevan

Çağırırsam eşidirler him hime torevan, le delale torevan(200)

Muş'umuz dört bucaktır *havar ley leyley*
Suları serincahdır *derdimloyloyloy*(214)

Şu gelen Muş'un kuşu *dellololo dellololo*
Kuşu arpa delisi *dello can dello can*(218)

El ele tutmuşlar *lorke oynarlar* (230)

Su gelir hışım hışım *delloyloy*
Muş'li ceket değişir *delloyloy* (240)

1.2. Bitki Adları

Herhangi bir yöreye ait türkülerde geçen bitki adları büyük oranda o yörenin bitki örtüsü ve iklimi hakkında bilgi vermektedir. Muş türkülerinde geçen bitki adlarından incir ve narı saymazsak tamamı merkezin çevresinde yetişmektedir. Özellikle yoncaya pek çok türküde “evlerinin önü yonca” şeklinde yer verilmesi Muş'un iklimine bağlı olarak hayvancılığın yaygın olduğu ve ekonomisinin temelini oluşturduğunu göstermektedir. Muş Ovası ilkbahar aylarında kırmızı lalelere bürünmektedir. Lalenin ovada doğal olarak ve bol miktarda yetişmesi şehrin sembolü haline gelmesini sağlamıştır. Lalenin narinliği de düşünüldüğünde Muş türkülerinde bu çiçeğe genişçe yer verilmesini sağlamıştır.

Açıldı *laleler güller* (47)

Evlerin önü *yonca* (66)

Evlerinde *kişmişen badem var* (68)

Evlerinin önü *susam* (70)

Sen gül topla ben *nergizi* (70)

Gapılarının önü *findık* (72)

Evlerin önü *marul* (86)

Nar ağacı oyulur mi (90)

Şeftali değer ağlar (112)

Get bazara *incir* al, Tello (116)

Evlerinin önü *arpa* (202)

Maydanoz bağlıdır (204)

Elmayi koydum harale (228)

Reyhan ekim duvare (238)

Üzüm aldım salkımdan (303)

1.3. Hayvan Adları

Muş türkülerinde yer alan hayvanların tamamı o bölgede yaşayan ve ağır kış koşullarına dayanabilen hayvanlardır. Türkülerde gündelik hayatta faydalanılan at ve inek dışında kalan hayvanların tamamına sembolik anlamlar yüklenerek motifleşmiştir²².

Bir çift *Turnam* oy oy yolda yoruldu

Şahin vurdu gol ganadı gırıldı

Bülbülün vatanı bahçeler bağlar (54)

Kaz ile *ördek* oynamış (66)

Atımın boynu kare (90)

Suda *balık* yan gider, Tello (116)

Bu dağın etekleri

Otluyor *inekleri* (194)

Ötmüyor *keklikleri* delloy loy (240)

Bu yıl *baykuş* oturur gız göynüm senin ömrün (286)

1.4. Yer Adları

Muş türkülerine yansıyan Muşla ilgili motiflerden yer adları diğer motiflere göre çok belirgindir. Yerleşim yerleri, dağlar, ovalar ve akarsu adları geçmektedir. Türkülerde geçen yerleşim yerlerinin isimlerinin tamamı eskidir. Kırtakom (Tabanlı), Mongok (Soğucak), Zengok (Yörecik), Çiriş (Bağlar), Arınç (Çöğürlü) gibi yerleşim yerleri şehrin çevresinde yer almaktadır. Günlük hayatta da bu yerleşim yerlerinin eski isimler kullanılmakta ve yeni isimler söylenildiğinde çoğunlukla bilinmemektedir. Eski isimlerin günlük hayattaki kullanım durumu türkülerde de korunmaktadır.

Türkülerde yerleşim yerlerinin dışında Karasu, Murat ve Çar Çayı gibi akarsular, Başkale, baş mahalle gibi merkez mahalleleri ile merkezde yer alan Gülli Hamamı, Pottigin Değirmeni gibi mekânları sıkça geçen yerlerdir. Muş Ovası ve merkezin hemen güneyinde kalan Kurtik Dağı da sık tekrarlanan coğrafi şekillerdendir. Muş sınırları içerisinde yer alıp merkezin dışında söz edilen tek yer “Melezgird” [Malazgirt]dir.

- Karasu akar-Murad suyu gider-Muş ovası* (47)
Başkale'den [Muş'un bir mahallesi] gelir tatar (50)
Muş'umuzda ordu var (59)
Gülli hamamın yokuşı
Baş mahallenin çardakları (79)
Mongokun suları ovaya akar (82)
Mongok bağları kure ha ninna ninna (96)
Muş'un arkası *Kurtik* dağidir (98)
Zengok dağlarında gapanduh galduh (101)
Pottigin degirmeni (112)
Hanım nereden aşar yolu *Bingolin* (122)
Götüreyim Şama zülfini (128)
Kırtakom'da bir kuş var (142)
Nanay nanay nanay ellerin malı
Çiriş beylerin bağı (212)
Haspet kalesinde sıra güzeller (230)
Karaağaç bağları (232)
Çar çayının suları (232)
Arınç'ta üç minare (302)
Melezgird'in daşına bah (329)

1.5. Erkek-Kadın Adları

Türkülerde geçen isimleri iki grup halinde değerlendirmek mümkündür. Sevgili isimleri ve yönetici/bey isimleri şeklinde iki grupta yer almaktadırlar. Şehri farklı dönemlerde yöneten sivil veya asker devlet memurları ile yerel beyler *Muhacir ağası Nuri*, *Servet Paşa*, *Bekir Hoca* ve *Veysi* gibi isimlerdir.

Diğer grubu ise sevgili isimleri oluşturmaktadır. Sevgili isimlerinin kullanımında Muş merkez ağzının özellikleri korunmuştur. Bu özellik Lemo, Tello, Memoş, Meyremo gibi isimlerde kendini göstermektedir.

- Muhacir ağası Nuri* (62)
Ali'min hançer pıçağı (72)
Lemo Lemo can Lemo
Şekerden şirin Lemo (60)
İçinde oturan *Servet Paşa*'dır

Veysi emir verdi Muş'u boşaldın (98)

Ecel gelmiş can gider, *Tello* (116)

Leylam bazere çıkmış (125)

Uyan *Memoş*'um sen uyan (190)

Kör olası *Bekir* hoca (190)

Naim gelir mektepten (236)

Emim kızı *Meyremo* (306)

1.6. Topluluklar

Muş'ta farklı topluluklar yaşamaktadır. Bu karmaşık yapı türkülerde de yansımıştır. Muş türkülerinde düşman olarak görülen Rus, İngiliz ve "Rus Kazağı"nın *dışında* Muhacir(?), Çerkez, Çeçen, Tatar ve Arap gibi topluluklar yer almaktadır. Muş'un bu çok renkliliğine atfen şehirde çok kez "Yetmiş milletten insan var Muş'ta" ifadesiyle karşılaşılmaktadır.

Başkale'den [Muş'un bir mahallesi] gelir tatar (50)

Muhacir ağası Nuri (62)

Çeçen kızı Çerkez kızı (70)

Giderem *Rus*'a garşı (74)

İngiliz hayındır güvenmeyesen

Arap dilber çohdur evlenmeyesin (83)

İleriden gelen *Rus Kazağı*dır

Sonuç

Halkın gündelik yaşamından ve folklorundan önemli unsurlar taşıyan türküler Muş'ta amatör veya profesyoneller tarafından icra edilmektedir. Muş türkülerine bakıldığında gündelik hayattan sahneler, ağız özellikleri, fiziki ve beşeri coğrafyası, demografik yapı, üretim-tüketim ilişkileri gibi pek çok unsur tespit edilebilmektedir.

Farklı dönemlerde derlenen Muş türkülerinin içeriklerine göre yapılan incelemede türkülerin de folklorun diğer ürünleri gibi döneme göre sürekli bir değişim halinde olduğu görülmektedir. Net olarak görülen değişimlerin başında Ermenilere ilgili motiflerin gittikçe yok olması bununla beraber türkülerde bulunan Kürtçe motiflerin sürekli artış halinde olmasıdır.

Muş türkülerinde Muş'un kimliği haline gelmiş olan yer adları oldukça yoğun kullanılmıştır. Yer adlarının günlük hayatta kullanıldığı şekliyle eski adlarının kullanılması halk arasında hem sahiplenilmesini hem de icra edilmesini kolaylaştırmaktadır. Muş türkülerinde coğrafi motiflerin eski haliyle korunması kültürel hafızanın aktarılmasını kolaylaştırıcı rol oynamaktadır.

Türkülerde yer alan erkek-kadın adları, bitki adları, hayvan adları kullanıldığı bağlamda Muş'un iklimi veya coğrafyasıyla ilgili bilgiler vermektedir. Türkülerde geçen topluluk adlarının

fazlalığı da yine Muş'un demografik yapısı hakkında çeşitli ipuçları vermektedir.

Muş türkülerinde yerel motiflerin yoğun bir şekilde yer alması her yönüyle bunların Muş'a mal olduğunu, farklı yönleriyle kültürü aktardığını göstermektedir. Türkülerin hikâyelerine bakıldığında da hem yakın tarih hem de toplumsal yapı ile ilgili önemli bilgiler barındırdığı söylenebilir.

Kaynakça

Aça, Mehmet (2012). Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi. *Başlangıçtan Günümüze Tür ve Şekil Bilgisi*. (Mehmet Aça, Haluk Gökalp, İsa Kocakaplan). Ankara: Kesit Yayınları.

Akın, Erhan-Karakaş Rezan (2019). Muş Türkülerinde Söz Varlığı ve Buna Halkbilimsel Bir Bakış. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları.

Atılğan, Halil (2003). *Türkülerin İsyanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Balkılıç, Özgür (2015). *Temiz ve Soylu Türküler Söyleyelim*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Duygulu, Melih (2014). *Türk Halk Müziği Sözlüğü*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Göher Vural, Feyza (2019). Muş Türkülerinde Motifsel Nitelik Taşıyan Çiçek, Hayvan, Renk Adları ile Kıyafet ve Aksesuarlar. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları.

Karahasanoğlu, Songül (2008). *Muş Türküleri ve Oyun Havaları*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Karahasanoğlu, Songül (2019). Muş Yöresi Türküleri. *Burası Muş'tur*. (Edt. Ercan Çağlayan). İstanbul: Pınar Yayıncılık.

Kaya, Doğan (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ.

Mirzaoğlu, Gülay (2015). Türkülerin İşlevleri ve Zeybek Türküleri. *Halk Türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Muş İçin Çal <https://www.youtube.com/watch?v=4S0BSs5jgg0>

Oğuz, M. Öcal (2001). *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uğur, Abdullah (2015). Müzik Coğrafyası: Türkülerdeki Coğrafya. *Bilig. Yaz*, S. 74. 239-260.

Uğurlu, Nurer (2009). *Folklor ve Etnografya Halk Türkülerimiz*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

Uğurlu, Seyit Battal, (2012). Türkü Üzerine. *Kahramanmaraş Türküleri ve Oyun Havaları*. (Haz. Doran Boz-Hatce Fatoş Derebent). Ankara: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.

Uğurlu, Seyit Battal (2019). Muş Türkülerinde Toplumsal Hayat. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları.

Yakıcı, Ali (2007). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yardımcı, Mehmet (2013). *Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri*. İzmir.